CAPITOLUL V

DIN ISTORIA IDEILOR DESPRE LIMBĂ

Meditația omului asupra limbii este mult mai anterioară interpretării ei propriu-zise. Observațiile sînt la început intuitive şi privesc aspecte concrete ale limbii proprii unei comunități etno-lingvistice. Aceasta este *faza preistorică* a lingvisticii, cînd cunoştințele despre limbă sînt implicite în dezvoltarea altor aspecte socio-culturale. Sînt reflectate, în primul rînd, *în* (şi *de*) scrierea veche, *hieroglifică*, egipteană şi sumeriană, mai întîi.

Scrierea *pictografică* (cea mai veche) nu implică în mod obligatoriu nici cunoştințe, nici observații lingvistice. Transmiterea sau comunicarea unui mesaj se realizează printr-o succesiune de desene mai mult sau mai puțin stilizate. Nu lasă să transpară nimic despre limbajul sonor, vorbit, care nu intervine nici într-un fel în scris. E la fel ca în artele grafice, care îşi au originea în scrierea pictografică.

În scrierea *hieroglifică*[1], semnelor *ideografice* (*ideogramelor*) – caracterizate printr-o accentuată corelație între planul semantic şi cel al

[1] În traducere, 'scriere sfîntă' (*hieros*, 'sfînt', *glyphe*, 'gravare'); e păstrată pe pereții templelor, pe morminte, în documente, în piatră mai întîi, apoi în lemn, piele, papirus; e în relief, adesea în culori.

BDD-B33-07 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:48:22 UTC)

expresiei, prin trimitere directă la planul ontologic[2] – li se adaugă *fonogramele*, semne care implică în mod necesar recunoaşterea şi analiza, măcar în parte componențială, a structurilor fonetice – aspectul sonor – ale cuvintelor.

Apariția *fonogramelor* a fost determinată de însăşi evoluția *ideogramelor*, devenite cu timpul polisemantice, prin dezvolatarea unor sensuri derivate, metaforice, metonimice, sinecdotice. O ideogramă polisemantică nu mai trimitea, considerată izolat sau chiar în context, prin planul ei semantic, spre un singur obiect din realitatea ontologică, ci spre mai multe sau spre realități abstracte. Aşa, de exemplu, în scrierea egipteană, semnul ⊙ nu mai semnifică doar *r.* (*ra*, 'soare') ci şi *h.r.w.* ('lumină a zilei'), *s.s.w.* ('zi a lunii'), *r.k.* ('moment')[3]. Prin aceasta, una şi aceeaşi ideogramă presupunea şi impunea o lectură diferită în funcție de sensurile desfăşurate în cadrul întregului lanț sonor. Semnul grafic devine, cu alte cuvinte, *polisemantic* şi *polifonic*.

Ieşirea din *polifonie* şi *polisemie*, numaidecît necesară pentru înțelegerea fără echivoc a mesajului, se realizează fie anulîndu-se mai întîi polisemia, cu ajutorul unor *indicatori semantici*, fie anulîndu-se polifonia, printr-o serie de *indicatori fonici*.

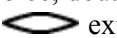
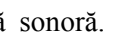
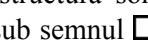
Pentru înlăturarea ambiguității, pentru reducerea sferei semantic-ontologice a semnului la un singur sens, scrierea hieroglifică se serveşte de nişte semne auxiliare, verticale, care dau indicații despre întrebuințarea semnului de bază (în sens propriu sau în alte sensuri) sau despre categoria semantic-morfologică în care trebuie încadrat. Aceste semne, numite de Champollion[4] *détérminatifs d'espèce*, determinați de

[2] Prin exprimarea conceptului (de fapt a reprezentării) de *ochi*, de exemplu, se desena stilizat un ochi ; şi tot aşa, munte , casă , gură , pieptene etc; se exprimau la fel acțiuni: a merge etc.

[3] Apud G. Mounin, 1967: 40.

[4] Jean François Champollion (1770-1832), savant francez, fondatorul egiptologiei. Expune principiile scrierii egiptene în *Scrisoare către dl. Dacier cu privire la scrierea cu hieroglife fonetice* (1822). Postum i se publică, în patru

BDD-B33-07 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:48:22 UTC)

categorie nu se citeau; ele reprezentau, aşadar, un prim pas spre abstractizare şi convenţionalizare. Acestor determinanţi semantici li se adaugă *complementele fonetice* – în aceeaşi terminologie a savantului francez –, semne secundare care anulează polifonia semnului de bază. Tocmai aceste *fonograme* (complemente fonetice), al doilea pas, uriaş, spre abstractizare analitică, reflectă capacitatea egiptenilor antici, a sumerienilor şi a altora, de a interpreta fonetic limbajul vorbit. Selectate dintre ideograme, fonogramele încetează de a mai evoca vizual realitatea sensibilă, trimiţînd, prin aspectul sonor caracteristic, spre elemente abstracte sau mai ales indicînd lectura sonoră a unui semn, virtual polisemantic şi polifonic. Fonogramele păstrează din semnul originar (din ideograme), doar aspectul fonetic exprimînd o consoană, cele monosilabice, două sau trei consoane, cele bi- şi trisilabice. În felul acesta semnul exprimă ca ideogramă sensul ‘gură’, iar ca fonogramă, consoana *r.*; semnul , sensul ‘pieptene’ şi consoanele *m.n.* Fonogramele se aşezau sub ideograme indicînd lectura acestora, prin referire la ultima consoană sau la întreaga structură sonoră. Semnul , fonogramă pentru consoana *r.*, situat sub semnul , precizează lectura ca semn de bază al ideogramei, deci *p.r.* ‘casă’. În baza principiului acrofoniei[5], semnele minoice desemnează, pe lîngă obiecte din realitatea sensibilă, şi iniţiala complexului sonor prin care ele se citesc.

În trecerea spre scrierea fenicienilor, creatori ai alfabetului, definitivat apoi de greci, fonogramele reflectă tocmai desprinderea conştientă de sensul semnelor şi desfacerea complexului sonor, în constituenţi consonantici: prima consoană + restul, restul + ultima consoană, consoanele interne, consoane + vocale (scrierea minoică). Prin aceste cunoştinţe analitice în transpunerea în scris a limbilor vechi (egipteana, sumeriana, akadiana, feniciana, minoica etc.), în strînsă legătură şi cu gra-

volume, *Monumentele Egiptului şi Nubiei*, apoi o *Gramatică* şi un *Dicţionar egiptean*, precum şi note de călătorie sub titlul *Scrisori din Egipt şi Nubia*.

[5] *Acrofonia* este principiul prin care un sunet se *indică* prin semnul unui cuvînt care are ca iniţială tocmai acel sunet; semnul , pronunţat *pe* şi însemnînd ‘scaun’ devine indicator al consoanei *p*.

BDD-B33-07 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:48:22 UTC)

dul de civilizaţie al popoarelor respective şi cu structura internă a limbilor, inventatorii scrierii se relevă ca fiind interpreţi ai limbii, sub aspectul organizării ei şi în plan semantic, şi în planul expresiei. A. Meillet îi consideră chiar primii lingvişti: „Oamenii care au inventat şi perfecţionat scrisul au fost mari lingvişti, ei sînt cei care au creat lingvistica”[6].

În prima etapă istorică a constituirii lingvisticii, rolul activ îl are tot scrisul, dar într-alt fel şi cu alte condiţionări. Cunoaşterea limbii, pe de altă parte, nu mai este doar implicită, ci trece în comentarii explicite.

Primele observaţii sînt determinate de o serie de probleme practice concrete ridicate de lectura textelor sau de clarificarea unor monumente literare circulînd pe cale orală. Intervine acum un factor de importanţă majoră: factorul social. Pun probleme lingvistice mai ales creaţiile faţă de a căror limbă limba vorbită este mult evoluată. Cauza primă, esenţială a acestei discrepanţe se află în durata, adesea extinsă la cîteva secole şi chiar milenii, a unor dinastii. În Egipt, de exemplu, regimul faraonic se prelungeşte de-a lungul a trei milenii. Spre sfîrşitul perioadei şi mai apoi, cercetarea arhivei de documente vechi va pune, mai apoi, scribilor probleme deosebit de complexe pentru lectura lor. Cultura sumeriană se desfăşoară cu relativ aceeaşi limbă scrisă pe o durată de circa patru milenii. În mileniul I î.e.n devine pentru akadieni, care-i continuă pe sumerieni în ţinuturile Mesopotamiei, limbă sacră. În timpul regelui Assurbanipal (cca. 669-633 î.e.n.) al Babilonului încep vaste studii de paleografie şi filologie. Se cercetează textele vechi ale sumerienilor în căutarea de informaţii despre magie. Se alcătuiesc analogii de semne sumeriene, dicţionare unilingve şi bilingve (sumeriano - akadiene). Se încearcă primele clasificări ale semnelor, pe baze formale sau semantice. Se fac traduceri. Mărturii numeroase despre această prodigioasă activitate filologică se găsesc în biblioteca lui Syrien Rap’anu de la Ugarit (sec. XIV-XII î.e.n.). Ia astfel naştere *filologia*, prima formă de manifestare istorică a studiului limbii, prima etapă în lungul drum, sinuos, al constituirii lingvisticii. Cu o dezvoltare mai puţin

[6] Apud G. Mounin, 1967: 36.

BDD-B33-07 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:48:22 UTC)

semnificativă la egipteni, sumerieni etc., direcţia filologică se situează hotărît la începuturile lingvisticii prin cercetările întreprinse de savanţii hinduşi şi elini.

Gramatica la indieni

La indieni, preocupările lingvistice stau de la început într-o strînsă legătură, de subordonare chiar, cel puţin o vreme, cu viaţa religioasă, cu civilizaţia ritualică. În prima fază, nu sînt în nici un fel determinate de scris. Scrierea apare relativ tîrziu, în raport cu cea egipteană, de exemplu, sau cu cea sumeriană. Canoane ritualice specifice interziceau în mod sever transpunerea în scris a imnurilor religioase şi chiar a frazelor liturgice.

Prima fază în gramatica indiană este una *normativă*. Canoane rigide ale culturii religioase şi conceperea sanscritei ca limbă sacră, perfectă, întrucît era limbă a zeilor, impuneau păstrarea cu religiozitate a formei pure a structurilor lingvistice ale enunţurilor religioase. Se impunea o grijă deosebită pronunţării termenilor şi formulelor. Pe acest fond are loc o puternică dezvoltare a foneticii, în sensul fiziologiei şi acusticii sunetelor şi grupurilor sonore, precum şi în cel al organizării prozodice, de o însemnătate particulară în desfăşurarea ritualurilor. Se dezvoltă totodată studiul constituenţilor morfologici şi lexicali ai cuvintelor. Perspectiva analitică este, alături de cea normativă, net predominantă. Termenul însuşi care defineşte cercetarea lingvistică, *vyākarana*, înseamnă *analiză*: a sunetelor, a silabelor (unitatea minimală a enunţului lingvistic era silaba; în delimitarea ei rolul principal revenea consoanei), a sufixelor şi prefixelor. Pronunţarea incorectă a formulelor rituale ar fi atras – în concepţia indiană – anularea valorii ceremoniilor ritualice.

Dezvoltarea direcţiei filologice a gramaticii hinduse este determinată de caracterul arhaic al sanscritei vedice, limba textelor sacre, care rămîne tot mai departe de sanscrita clasică şi mai ales de limba populară, *pracrita*.

BDD-B33-07 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:48:22 UTC)

Dintre cele patru colecţii de texte vedice, cele mai vechi monumente de limbă şi cultură sînt cuprinse în *Rig-Veda*, elaborate probabil la începutul mileniului I î.e.n.[7]. Concepute în scopuri magico-religioase şi în sfera unei culturi ritualiste, imnurile se caracterizează printr-o structură lingvistică asupra căreia practica religioasă a lăsat o puternică amprentă; asociaţiile sonore, structura metrică, jocul morfemelor, formulele fixe, frazeologia stereotipă etc. sînt accentuat arhaice şi reflectă destul de transparent legăturile limbii cu desfăşurarea ritualurilor.

Caracterul arhaic se atenuează în celelalte colecţii şi mai ales în corpul de texte exegetice care li se alătură la un moment dat (*brāhmaṇa*, *āraṇyaka* şi *Upanişadele*). Continuă, totuşi, să prezinte dificultăţi de transmitere orală şi de transpunere în desfăşurarea ritualului, ca şi mai ales în transpunerea lor în scris, prin secolele VIII -VII î.e.n şi mai tîrziu. De altfel, dezvoltarea amplă a gramaticii indiene stă în legătură tocmai cu marea prăpastie dintre: (a.) arhaicitatea limbii imnurilor vedice, (b.) sanscrita *Upanişadelor* (secolul VI î.e.n.) şi a marilor epopei *Rāmāyana* şi *Mahābhārata* (secolul V î.e.n.) şi (c.) limba vorbită, *pracrita* (secolul III î.e.n.). Pentru înţelegerea limbii vedice, pentru respectarea întocmai a formulelor ritualice, a structurilor fonetice şi prozodice ale imnurilor, *Rigveda* şi celelalte colecţii trebuiau comentate. Tot aşa cum trebuiau comentate zone lingvistice obscure din cele două epopei, elaborate în sanscrita clasică.

[7] Sub numele general de *Samhitā* (Culegere) sînt adunate cele mai vechi documente (secolele XV – VI î.e.n.) în sanscrita vedică: panegirice versificate adresate principalelor divinităţi de cult, formule izolate ce trebuiau recitate în timpul ceremonialului, strofe sau grupuri de strofe ce urmau a fi cîntate, incantaţii, imnuri, fragmente de proză servind de comentariu, ritualuri etc. Cea mai veche culegere de imnuri este *Rig-Veda* (Veda regilor); ea conţine peste o mie de imnuri închinate zeilor vedici, care urmau a fi recitate de preotul care săvîrşea sacrificiul vedic. I se alătură *Yajur-veda* (Veda formulelor de sacrificiu), *Sāmaveda* (Veda melodiilor; e redistribuire a materialului din Rig-veda) şi cea mai recentă, *Atharva-veda* (Veda vrăjilor).

BDD-B33-07 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:48:22 UTC)

Înscriindu-se într-o îndelungată tradiție (care numără cel puțin 68 de gramatici anteriori lui), în secolele V - IV î.e.n. își desfăşoară activitatea cel dintîi mare gramatic al Antichității, „Homer al lingvisticii”[8], *Pānini*. Gramatica sa, *Astadhyāhyī* (‘Cele opt cărți’), desfăşoară într-o manieră foarte modernă, de o concentrare aproape algebrică, 3996 de reguli, numite *sutre*, prin care se descriu şi se formulează norme de pronunțare a cuvintelor şi sintagmelor, norme de alcătuire a cuvintelor, dezvăluind o cunoaştere surprinzător de profundă a limbii sanscrite în primul rînd, dar şi a structurii limbii în general. Anticipînd multe din ideile lingvisticii secolului al XIX-lea, gramatica indiană, prin *Pānini*, mai întîi, prin comentatorul său cel mai profund, Patanjali (secolul II, î.e.n.), prin Vararuci (secolul III î.e.n.) şi, mai tîrziu, prin Hemacandra[9] (secolul IX e.n.), se smulge din perspectiva filologică, afirmîndu-se ca lingvistică descriptivă circumscrisă unei singure limbi, dar şi cu unele tendințe de formulare a unor principii generale.

La nivel fonetic este relevantă precizia interpretării şi clasificării sunetelor. Un alfabet silabic grupează foarte rațional consoanele după modul şi locul lor de articulație, cu notarea exactă a opozițiilor binare, de tipul sonor-surd, aspirat-nonaspirat:

Velare	**Palatale**	**Cacuminale (Retroflexe)**	**Dentale**	**Labiale**
Ka	Ca	Ṭa	Ta	Pa
Kha	Cha	Ṭha	Tha	Pha
Ga	Ja	Ḍa	Da	Ba
Gha	Jha	Ḍha	Dha	Bha
Ṅa	Ña	Ṇa	Na	Ma
	Ya	Ṛa	La	Va
	Śa	Ṣa	Sa	

[8] Aprecierea aparține sanscritistului P. Thieme.
[9] Citit „Hemaciandra”.

BDD-B33-07 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:48:22 UTC)

În strînsă relaţie cu contextul cultural de tip ritualistic şi cu tradiţia circulaţiei pe cale orală a imnurilor vedice şi a epopeilor sanscrite, silaba se constituie în unitate minimală. Consoana, indicînd limitele silabei şi subordonîndu-şi vocala, pe care o implică în mod necesar, primeşte numele de semn revelator: *vyaṅjana* (*vy-aṅj-* 'a revela' + *ana* = 'semn'). Mai tîrziu, Patañjali, comentatorul lui Pānini, pare să ajungă la intuirea raportului dintre semnificant şi semnificat din teoria modernă a fonemului; *sphota* ar reprezenta substratul fonic, invariabil, al sunetelor şi al cuvintelor, fiind deosebit de realizările lui individuale: *dhvani*.

Interpretarea nivelului morfologic se impune printr-o înţelegere şi descriere exactă a structurii flexiunii, nominale şi verbale, şi a derivării. În alcătuirea cuvintelor, Pānini distinge *ariga* ('parte') reprezentînd *tema* (sau *rădăcina*), din terminologia europeană, dar înţeleasă ca element auxiliar, şi *vibhakti* ('flexiuni'), desemnînd afixele şi desinenţele. Relaţiile dintre componente sînt asemenea unor conexiuni permanente. Sensurile lor sînt doar virtuale, lipsite de autonomie absolută, ele devin reale numai în conexiune reciprocă. Rolul principal în constituirea semanticii termenilor finiţi şi în desfăşurarea funcţiilor îl are sufixul. Schimbătoare este tema (rădăcina). Ideea apare la Pānini şi încă mai clar la gramaticii de după el. *Prakṛti*, termen pentru desemnarea rădăcinii (temei), înseamnă în traducere literală 'substanţă primară, supusă modificărilor'. Ea va fi modificată de sufixe (*pratyaya*), elemente de structură cu rol activ. Sufixul, în înţeles larg, extinzîndu-se şi asupra desinenţei, poate avea şi valoare *zero*. Conceptul de morfem zero, de mare importanţă în lingvistica modernă, indicat de termenul indian *lopa*, este definit, însă, de Pānini nu atît din perspectiva opoziţiilor, cît din cea a substituţiei. *Lopa* indică un element lingvistic existent dar nemanifestat. Precizări aduce, în acest sens, Patañjali: „Termenul tehnic *lopa*, 'zero', este valid cînd entitatea virtual aplicabilă (*prasakta*) este invizibilă"[10].

Înţelegerea semnului *zero* este strîns legată de interpretarea morfologiei cuvîntului, a cărui autonomie este condiţionată de existenţa

[10] Apud Sergiu Al. George, 1976: 148.

BDD-B33-07 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:48:22 UTC)

în structura sa a unor sufixe flexionare: „Cuvîntul (*pāda*) este ceea ce se termină printr-o desinenţă flexionară nominală (*suP*) sau verbală (*tiN*)”[11].

În plan semantic, mai ales gramaticii de după Pānini pun problema raporturilor dintre sensurile cuvîntului, a relaţiilor dintre cuvînt şi frază. Ideea absenţei autonomiei cuvintelor o afirmă cu claritate gramaticul filosof Bharţrhari (secolul VII e.n.), în *Vakyapadiya*: „... cuvintele nu au nici o existenţă separată în afara frazei”[12].

Chiar dacă gîndirea lingvistică indiană nu se organizează explicit într-un sistem autonom, comentariile făcute asupra limbii sanscrite, observaţiile, intuiţiile, unele geniale, anticipă multe din componentele ştiinţei lingvisticii, aşa cum aceasta se va constitui începînd cu secolul al XIX-lea. Prin Pānini în primul rînd, prin comentatorii săi şi prin gramaticii care îi urmează, apoi, sanscrita îşi dezvăluie transparenţa structurii sale interne, ceea ce va determina în parte, odată cu descoperirea ei de către europeni, constituirea lingvisticii moderne.

Gramatica la greci

Ca şi indienii, grecii se arată buni cunoscători ai structurii fonetice a limbii lor. O argumentează înainte de toate crearea alfabetului, prin care notează, ei cei dintî, atît consoanele cît şi vocalele. În prelungirea principiului acrofoniei literele alfabetului notează (o bucată mai mare) sunetul iniţial al termenilor prin care sînt numite: α – alfa, β – beta, γ – gamma, δ – delta. Referiri la distincţia vocale – consoane şi la proprietăţile acustice ale sunetelor fac Euripide, Platon, Aristotel ş.a.; ele vorbesc totodată despre existenţa unor preocupări de limbă strîns legate de arta spectacolului, impuse de cerinţe ale artei actorului; Aristotel, de exemplu, face în comentariile sale trimiteri la specialişti în probleme de prozodie, muzică, dicţie.

[11] Sergiu Al. George, 1976: 147.
[12] Apud G. Mounin, 1967: 69.

BDD-B33-07 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:48:22 UTC)

În afara acestor comentarii asupra structurii fonetice, în care îşi află originea *retorica* normativă, problemele limbii sînt abordate din două unghiuri, relativ succesive sub aspect cronologic: unul, *filozofic* şi altul, *filologic*.

Primele reflecţii substanţiale asupra limbii aparţin filosofilor (presocratici mai întîi, apoi pitagoreicii, sofiştii, stoicii, epicureicii); în această primă fază, *filozofică*, în centrul dezbaterilor stau două probleme, una de filosofie a limbii, alta de teorie a gramaticii.

Problema filozofică, dezvoltată într-un cadru amplu, de filosofie socială şi politică, în care se confruntau, de fapt, poziţii ideologice ale aristocraţiei conservatoare, pe de o parte, şi ale democraţiei sclavagiste, pe de alta, este cea a naturii raportului dintre obiect şi numele pe care acesta îl poartă. Se conturează, mai ales în secolul al V-lea î.e.n., două concepţii filozofic-lingvistice opuse, *φύσει* (*physei*) şi *θέσει* (*thesei*).

Pentru reprezentanţii primei teorii (pitagoreicii, stoicii, epicureicii, Platon), cuvintele reflectă în mod natural realitatea pe care o numesc, fie prin organizarea lor expresivă, fie prin structura lor etimologică. Există, de aceea, o strînsă corespondenţă între forma sonoră a cuvintelor şi proprietăţiloe obiectelor denumite. În dialogul *Cratylos*, Platon îşi argumentează ideea cu o serie de termeni de origine sau structură onomatopeică.

Reprezentanţii celei de a doua teorii (sofiştii, Democrit, Aristotel) neagă existenţa vreunei legături între nume şi obiect. Cuvintele îşi datoresc semnificaţia lor unei convenţii, unui acord între oameni. Cuvintele sînt, pentru Aristotel, simboluri evocatoare ale lucrurilor, dar nedeterminate în nici un fel de natura lor. Chiar relativa aderenţă a conţinutului la forma cuvintelor îşi are originea, în istoria limbilor, în convenţia stabilită între vorbitori. Democrit argumentează teoria prin existenţa omonimelor şi sinonimelor şi prin evoluţia limbii.

Poziţiile nu sunt totdeauna tranşante. Platon admite la un moment dat existenţa unor categorii de termeni rămaşi în afara legăturii naturale între obiect şi numele său. Spre sfîrşitul vieţii pare să adere definitiv la teoria convenţiei. Epicureicii făceau şi ei distincţia între diferite categorii de termeni, introducînd totodată în discuţie criteriul istoric. Interjecţiile

BDD-B33-07 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:48:22 UTC)

şi cuvintele constituite pe baza lor se caracterizează printr-o strînsă corespondenţă între obiect şi expresia sonoră a termenului care îl denumeşte. Celelalte categorii de cuvinte sînt convenţionale. Filozofii stoici disting două perioade în istoria limbii: o primă perioadă, naturală, a creării limbii, caracterizată printr-o relaţie condiţionantă între obiect şi nume, şi o a doua perioadă, a dezvoltării limbii, cînd legătura dispare.

*
* *

Problemele de teorie gramaticală preocupă mai întîi pe filozofi (Platon, Aristotel, stoicii) spre a deveni ulterior o permanenţă a interesului pentru limbă. Centrală este teoria *părţilor de vorbire*, dezvoltată mai întîi de Platon şi Aristotel. Platon distinge între nume şi verb. Aristotel deschide două perspective: a desfăşurării discursului lingvistic şi a structurii sale logice. Din prima perspectivă, el pune alături *litera*, *silaba*, *conjuncţia*, *articolul*, *numele* şi *verbul*. Din cea de a doua, defineşte şi interpretează *numele* şi *verbul*, în funcţie de ideea de timp şi prin analogie cu structura judecăţii. *Numele* (*ὄνομα*) este cuvîntul care poate fi subiectul judecăţii. *Verbul* (*ῥῆμα*) este cuvîntul care poate fi predicatul judecăţii. Prin Aristotel se pun bazele sintaxei, structura frazei este bipolară, organizată în funcţie de *subiect* şi *predicat*.

Teoria gramaticală va cunoaşte o substanţială dezvoltare şi aprofundare în secolele următoare. Dyonisios Thrax (secolele II-I î.e.n.) adînceşte teoria părţilor de vorbire, elaborînd o descriere foarte sistematică a morfologiei limbii greceşti. El distinge opt părţi de vorbire: *articolul*, *prepoziţia*, *conjuncţia*, *numele*, *pronumele*, *verbul*, *participiul* şi *adverbul* şi face observaţii despre unele categorii gramaticale: *gen*, *număr*, *caz* etc. Gramatica sa, *Τεχνή γραμματική* (*Technē grammatikē*), prima gramatică propriu-zisă, va impune aproape întreaga terminologie care, cu toate încercările de reformulare manifestate în diverse timpuri şi mai ales în ultimele decenii, va rămîne în circulaţie pînă astăzi. În secolul II e.n., Apollonius Dyscolos, pe lîngă descrierea părţilor de vorbire, pe

BDD-B33-07 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:48:22 UTC)

linia lui D. Thrax, va concepe un prim tratat de sintaxă a limbii greceşti, conţinînd şi o serie de comentarii de teorie generală a limbii.

Cele două probleme, de filosofie a limbii şi de teorie gramaticală, se vor îmbina, pe terenul gramaticii filologice, într-o altă dispută, devenită acută în secolul I e.n., cea dintre *anomalişti* şi *analogişti*.

Gramatica *filologică* se dezvoltă din necesitatea stabilirii autenticităţii şi înţelegerii poemelor homerice, create la începutul mileniului I î.e.n. şi circulînd multă vreme pe cale orală. La transpunerea lor în manuscris, în secolul VI î.e.n. şi mai ales după aceea, se impunea în mod necesar comentarea diferitelor variante, explicarea unor forme lingvistice arhaice sau dialectale. Între limba epopeilor homerice *Iliada* şi *Odiseea*, precum şi a altor texte poetice din secolele IX – VIII î.e.n., pe de o parte şi limba secolelor IV – III î.e.n., cînd, în condiţiile desfăşurării procesului de unificare politică, economică, culturală, se constituie, pe baza dialectului atic, o limbă literară comună, *koinē* (κοινή), pe de alta, apar numeroase şi însemnate diferenţe.

În timpul lui Ptolemeu (360-283 î.e.) şi după el, în secolele III-II î.e., la Alexandria, devenită principal centru al culturii şi civilizaţiei elenistice (cu muzee şi biblioteci de mare valoare) se formează o puternică şcoală *filologică*. Deveniţi conştienţi de marea vechime a literaturii eline (prezentă în numeroase volume în celebra bibliotecă din Alexandria), de caracterul accentuat arhaic şi dialectal al limbii în care fusese elaborată şi de însemnatele probleme derivînd de aici, Zenodot, Aristarh din Samothracē şi discipolii iniţiază, în secolele III-II î.e.n., clasificarea textelor, cercetarea lor, comentarea şi explicarea formelor arhaice şi dialectale în raport cu greaca literară comună (*koinē*), întîlnite în operele lui Homer, Hesiod, Alceu, Pindar ş.a. Între toţi, faimă deosebită îşi cucereşte, pe lîngă gramaticianul Dyonisios Thrax (cca 170-cca 90 î.e.n.), filosoful, criticul foarte sever, Aristarh (cca 215-cca 143 î.e.n.).

Depăşind perspectiva filologică, relativ limitată la variatele probleme puse de textele litarare din secolele anterioare, reprezentanţii şcolii filologice se adîncesc mereu mai mult în studierea limbii în sine şi pentru sine. Acest contact mai strîns cu limba elină ca atare provoacă pe

BDD-B33-07 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:48:22 UTC)

plan teoretic disputa dintre *anomaliști* şi *analogişti*, legată, din perspectivă filosofică, de cea dintre concepțiile *thesei* şi *physei*.

Reprezentanții teoriei naturale, pentru care numele sînt imitații ale obiectelor, nu recunosc în limbă decît neregularități şi dezordine. Paradigma cuvintelor flexibile stă sub semnul *anomaliei*. Ideea este susținută de filozofii stoici şi de şcoala filologică din Pergam. Creație spirituală superioară, limba rămîne în afara posibilități ale omului de intervenție. Prin cuvinte, omul cunoaşte lucrurile, dar nu poate pătrunde mecanismul intern de funcționare a limbii şi nici nu o poate regulariza.

Reprezentanții teoriei convenției, urmați de filologii alexandrini, cred că funcționarea limbii se face în baza unor reguli generale care trebuie cunoscute şi în baza cărora omul poate interveni în limbă. Ei pun organizarea limbii sub semnul *analogiei*.

În plan practic, reprezentanții fiecăreia din cele două teorii trec la alcătuirea de gramatici care, în funcție de poziția pe care se situează autorii lor, pun în lumină paradigme regulate şi descriu reguli de funcționare (*analogiştii*) sau insistă asupra excepțiilor, absolutizîndu-le şi conducîndu-le spre concluzia caracterului neorganizat al limbii (*anomaliştii*).

Gramatica hindusă se caracterizează printr-o profundă cunoaştere şi descriere a limbii, la nivel fonetic şi morfologic mai ales, ca şi printr-o serie de intuiții privind mecanismul ei intern de funcționare. Este o treaptă în istoria lingvisticii, fără a fi însă şi o verigă din evoluția ei, întrucît a rămas mai degrabă necunoscută Europei pînă la începutul secolului al XIX-lea, cînd se constituie într-unul din factorii decisivi ai creării metodei comparativ-istorice şi, prin aceasta, ai autonomizării ştiinței lingvistice.

Gramatica elină, dimpotrivă, reprezintă o veritabilă etapă în evoluția ideilor despre limbă. Problemele aflate în atenția filozofilor şi filologilor greci, mai puțin cele de fonetică, mai mult cele de teorie gramaticală, dar şi cele de teorie generală a limbii, vor străbate întreaga istorie a meditațiilor despre limbă, impunînd unele direcții şi viziuni. Rolul principal în acest proces de difuzare şi impunere a gîndirii lingvistice eline avea să-l aibă cultura latină.

BDD-B33-07 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:48:22 UTC)

Gramatica la romani

Este dominată de gramatica elină, în cadrul unei influenţe generale a filozofiei şi culturii greceşti asupra celei romane. Romanii urmează foarte de aproape structura gramaticilor eline în tiparele cărora încearcă să introducă propria limbă. Manifestînd prea puţină independenţă de sub tutela maeştrilor, ei sînt mai mult nişte transmiţători inteligenţi şi mai puţin spirite creatoare. În tratatul său de *Ars grammatica*. *De octo orationis partibus*, Aelius Donatus (secolul IV e.n.) reia foarte fidel teoria părţilor de vorbire şi structura gramaticiii lui Dyonisios Thrax, distingînd aceleaşi opt clase lexico-gramaticale: *nume, pronume, verb, participiu, conjuncţie, adverb, prepoziţie, interjecţie.* În amplele sale *Institutiones rerum grammaticarum* (în 18 cărţi), Priscianus din Bizanţ (secolul VI î.e.n.) nu se lasă numai influenţat de Appolonios Dyscolos, dar introduce chiar diferite fragmente traduse din gramatica lui. Prin sistematizarea materialului, prin claritatea interpretărilor şi a descrierilor, aceste două lucrări, consacrate în parte foneticii şi mai ales morfologiei şi într-o mai mică măsură sintaxei, domină întreg Evul Mediu.

Dar înaintea acestor gramatici empirice, au mai fost elaborate, între secolele I î.e.n. şi I e.n., alte lucrări, unele dintre ele atingînd şi probleme teoretice mai largi. Din păcate cele mai multe s-au pierdut sau au supravieţuit doar fragmentar. Între acestea e de semnalat tratatul (pierdut) *De analogia*, conceput de Caesar, în timpul campaniei în Gallia. Ecouri ale disputei dintre anomalişti şi analogişti se pot recunoaşte în scrierea lui Quintillianus (secolul I e.n.), *De institutione oratoria*, situat pe o poziţie conciliantă, vorbind de interacţiunea dintre raţiune şi uz; *analogia* nu este un pricipiu al limbii, ci o cale de intervenţie a raţiunii, atunci cînd în uz intervin *anomalii*. În prelungirea aceleiaşi dispute se află înscris Marcus Terentius Varro (116 - 27 î.e.n.), altfel, cel mai independent de gramaticii elini. Spirit enciclopedic, Varro străbate istoria culturii prin supravieţuirea a 5 (5-10) din cele 25 de cărţi ale voluminosului său tratat consacrat limbii latine: *De lingua latina*. Se pare că a scris şi un *De sermone latino*, pierdut o dată cu celelalte opere ale sale. În disputa dintre anomalism şi analogism, poziţia sa este

BDD-B33-07 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:48:22 UTC)

conciliantă şi mai realistă. El consideră că limba nu poate fi explicată numai prin convenţie. Ca orice fenomen natural, aceasta prezintă elemente de regularitate dar şi excepţii, explicabile prin condiţionări impuse limbii de desfăşurarea procesului de comunicare. Fiind un fenomen în neîntreruptă evoluţie, limba este supusă regularizării, în mod natural sau chiar şi prin intervenţie conştientă.

În descrierea şi interpretarea limbii, Varro îşi depăşeşte nu numai contemporanii şi urmaşii, dar şi modelele greceşti, prin intuiţii şi observaţii subtile mai ales în legătură cu flexiunea. În baza unui criteriu morfologic, el deosebeşte patru categorii de cuvinte: (1) cuvinte care se flexionează după cazuri *(numele*), (2) cuvinte care îşi schimbă forma pentru exprimarea timpurilor (*verbul*), (3) cuvinte care au cazuri şi timpuri (*participiul*), (4) cuvinte care nu au nici caz, nici timp (*adverbul*).

În domeniul vocabularului vorbeşte de împrumuturi din greacă şi etruscă. În fonetică introduce şi un punct de vedere istoric, sesizînd rotacismul lui *s* intervocalic: *meliosem* > *meliorem*, *Valesius* > *Valerius* etc.

*

* *

Cea de a doua etapă din istoria constituirii lingvisticii se caracterizează prin empirism şi prin dezvoltarea observaţiilor despre limbă din perspectiva raţionalismului filozofic, cu puncte de plecare în Antichitate, mai ales în cultura elină şi în gramatica latină, dar desfăşurîndu-se ca treaptă specifică, în Evul Mediu şi Renaştere.

În strînsă legătură cu extinderea şi accentuarea supremaţiei catolicismului, secole la rînd viaţa spirituală medievală europeană este dominată de suveranitatea latinei. Prestigiul latinei, limbă a bisericii, a administraţiei, a ştiinţei şi a culturii, orientează vreme îndelungată preocupările lingvistice cu preponderenţă într-un singur sens. Se vorbeşte latineşte. Se studiază latina. Se publică numeroase ediţii din gramaticile lui Donatus şi Priscianus. Se comentează gramaticile latine.

BDD-B33-07 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:48:22 UTC)

Pînă în secolele XV-XVI sînt extrem de rare tentativele orientării spre limbile naţionale. La începutul secolului XIV, Dante scrie, dar tot în latină, *De vulgari eloquentia*, dînd o primă descriere a dialectelor limbii „vulgare" italiana.

Se iese din starea de empirism abia după secolul al X-lea. În reluarea disputei antice dintre cele două concepţii din filosofia limbii, *thesei* şi *physei,* se declanşează acum *cearta universaliilor*. În funcţie de concepţia asupra raportului dintre *idee* şi *cuvînt*, filozofii se grupează în *nominalişti* şi *realişti*. *Realiştii*, cu baza filozofică în Platon şi neoplatonici, consideră cuvîntul manifestare concretă a ideii. Între cuvînt şi idee există un raport de implicaţie: ideea creează cuvîntul, existenţa ideii este implicată în existenţa cuvîntului. *Nominaliştii*, situaţi pe linia filozofiei lui Aristotel, consideră că ideile există numai în spiritul omului iar cuvintele nu sînt altceva decît nume date prin convenţie ideilor. Pe această din urmă poziţie se situează Abelard (1079-1142), celebru teolog şi filozof scolastic francez. Pentru el, creator al doctrinei conceptualiste (nominaliste), conceptul are o realitate distinctă de cuvîntul prin care se exprimă. Reprezentanţii celor două poziţii au atitudini opuse. Susţinînd şi în privinţa cunoaşterii existenţa unui raport de implicaţie între cuvînt şi concept, realiştii se situează pe poziţia unei încrederi maxime în posibilitatea cunoaşterii prin limbă. Negînd existenţa vreunui raport de obligativitate între idee şi cuvînt, nominaliştii se arată sceptici în legătură cu posibilitatea cunoaşterii conţinutului cuvintelor.

În secolele următoare şi mai ales începînd cu Renaşterea, pe fondul unor complexe frămîntări în domeniul vieţii culturale, consecinţă a accentuării contradicţiilor din planul social-economic şi politic, registrul preocupărilor lingvistice se multiplică.

În legătură cu dezvoltarea sentimentului de naţionalitate şi cu dezvoltarea unor mişcări reformiste în interiorul bisericii are loc acum o scădere a prestigiului limbii latine şi o orientarea a atenţiei către limbile naţionale. În acest sens, secolele XVI şi XVII sînt de o importanţă majoră în redimensionarea cercetărilor lingvistice. Se înfiinţează acum instituţii superioare de cultivare a limbii: Accademia della Crusca, în 1583, în Italia, Académie Française, în 1634. Se introduc limbile

BDD-B33-07 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:48:22 UTC)

naționale în biserică, administrație, cultură. În Franța, sub Francisc I, se introduce, în 1539, limba franceză în actele oficiale ale administrației regale şi în instituțiile juridice. Începînd cu secolul al XVI-lea, în Țările Româneşti se introduce limba română în biserică, devenind astfel limbă a culturii religioase şi laice. Această afirmare a limbilor naționale impulsionează alcătuirea de gramatici. Cele mai numeroase sînt consacrate limbii franceze; unele sînt redactate încă în latină (Dubois, 1530; Cl. de Sainlien, 1580; Th. de Bèze, 1584), altele, în franceză (Meygret, *Tretté de la grammère françoèze*, 1550; John Palsgrave, *Esclarcissement de la langue françoyse*, 1530; R.-Estienne, 1558; Ramus, 1562 etc.). Pentru limba spaniolă, prima gramatică pare să fie cea a lui Antonio de Nébrija, *Gramatica castellana* (1492). La italieni, prima gramatică *Le regole della lingua fiorentina* (1495) este atribuită lui Lorenzo il Magnifico. În 1551, apare apoi *Della lingua che si parla e si escriva a Firenze*, alcătuită de Giambullari. În 1536, Fen. de Oliveira publică *Grammatica de linguagem portuguesa*. La români, în condiții istorice diferite, primele gramatici apar mai tîrziu. După o traducere a unei gramatici slave, realizată în 1670 de grămăticul Staicu, după elaborarea gramaticilor lui Macarie şi D. Eustatievici Braşoveanul, pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, dar rămase în manuscris, apare în 1780 o gramatică în limba latină, datorată lui S. Klein (Micul), *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Urmează imediat mai multe gramatici în limba română: Ienăchiță Văcărescu, *Observații sau băgări de seamă asupra regulelor şi orînduelelor gramaticii româneşti*, 1787, Rîmnic şi Viena; Radu Tempea, *Gramatica românească*, 1797, Sibiu, şi *Observații de limbă românească*, Buda, 1799 etc.

Paralel cu această orientare spre descrierea limbilor naționale, mai întîi dintr-o tendință de smulgere de sub suveranitatea limbii latine, apoi, dintr-una de depăşire a dimensiunilor închise ale limbilor considerate individual, sfîrşitul Evului Mediu şi Renaşterea se caracterizează prin situarea interpretărilor limbii dintr-o perspectivă marcat filozofică. Predomină aspirația spre constituirea unei teorii generale a limbilor. Modul de abordare a fenomenului lingvistic reflectă concepțiile epocii despre raportul dintre limbă şi gîndire, dintre logică şi gramatică,

BDD-B33-07 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:48:22 UTC)

reflectate, mai întîi, în scrierile filozofilor Toma d'Aquino şi Roger Bacon.

La distanţă de secole sau concomitent se desfăşoară disputa între teza care subordonează gramatica logicii şi teza autonomiei gramaticii.

Prima direcţie, cu rădăcini în filozofia lui Aristotel, domină mai întîi secolele XI-XIII, prin scrierile gramaticale ale lui Abelard, Gerbert d'Aurillac, Petrus Helias (autor şi al unui rezumat în hexametri al gramaticii latine), spre a deveni autosuverană în secolul al XVII-lea. Prin *Summa grammaticae*, P. Helias reprezintă o treaptă însemnată în interpretarea filozofică, logicizantă, a categoriilor limbii.

Cea de a doua direcţie caracterizează „şcoala *modistă*", a gramaticilor speculative, elaborate de J.Aurifaber, Siger de Courtrai, Albertus Magnus şi mai ales Thomas din Erfurt. Termenul derivă de la titlul cel mai frecvent dat acestor lucrări, *De modis significandi*, în strînsă legătură cu intrepretarea relaţiei limbă-realitate. Dintre toţi se detaşează Thomas din Erfurt, care, în prelungirea concepţiei filozofului R. Bacon, urmăreşte, în *Grammatica speculatia sive Summa de modis significandi* (secolul XIV), identificarea unei corespondenţe între structura realităţii şi structura gramaticală (aceeaşi pentru toate limbile), mediată de caracterul general al structurii logice a gîndirii. În interiorul relaţiei *plan ontologic - reflectare prin gîndire - exprimare în limbă*, sînt distinse trei *moduri*, esenţiale, care derivă unul din altul, într-o dependenţă semnificativă pentru limbă: *modi essendi* (modurile de a fi ale obiectelor realităţii), *modi inteligendi* (modurile în care obiectele sînt reflectate), *modi significandi* (modurile în care obiectele reflectate, din perspectiva însuşirilor lor, se manifestă lingvistic).

Evul Mediu este dominat totodată de disputa dintre *realism* şi *nominalism*. Realiştii consideră lucrurile simple exteriorizări ale unor idei gnerale, universaliile, acestea cu existenţă reală. *Modiştii* – înscriindu-se între realişti – derivă modurile de a semnifica ale cuvintelor din modurile de a fi ale obiectelor. Nominaliştii, în schimb, derivă universaliile – cu existenţă în sfera gîndirii – din lucruri – cu existenţă în realitatea obiectivă. Cuvintele nu reflectă realitatea, ci substituie, în mod

BDD-B33-07 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:48:22 UTC)

convenţional, noţiunile; prin aceasta, universaliile din gîndire trec în cuvinte.

Secolele XV-XVI vor cunoaşte disputa filozofică dintre *empirism* şi *raţionalism*. Empiriştii (Bacon, Hobbes, Locke), adepţi ai tezei cunoaşterii senzoriale, consideră că limba trebuie studiată în sine. Ea este doar un instrument al raţiunii; raportul dintre vorbire şi realitate este mijlocit de planul noţional. Raţionaliştii (Descartes) văd, dimpotrivă, în limbă esenţa însăşi a raţiunii; structura limbii reflectă în mod direct structura realităţii. Cei dintîi separă gramatica de logică; ceilalţi ajung să le suprapună.

Venind în continuarea ideilor lui Aristotel, direct sau printr-o serie de gramatici latine, de largă circulaţie (cea a lui Donatus în primul rînd), *raţionalismul filozofic* îşi va impune pentru multă vreme modul propriu de a concepe limba.

Într-un mediu cultural dominat de logicism aristotelic într-o primă etapă, ideea limbii ca esenţă a raţiunii este absolutizată şi dezvoltată, într-o a doua fază, din perspectiva teoriei carteziene a universalităţii gîndirii. În gramatica sa *De causis lingue latinae* (1540), italianul Scaligero (Iulius Caesar Scaliger) (1484-1558) încearcă interpretarea gramaticii latine în baza categoriilor logice ale lui Aristotel. Francezul Meygret aplică, în teoria părţilor de vorbire, criterii aristotelice; el defineşte verbul, de exemplu, în funcţie de categoriile de timp şi mod. Ecouri aristotelice trec şi în scrierea spaniolului Francisco Sanchez, *Minerva seu de causis linguae latinae*, Salamanca (1587). În 1628 apare la Milano gramatica lui Scioppius, *Grammatica philosophica*, în structura căreia apropierea dintre limbă şi gîndire pare să prevestească faza ultimă în procesul de logicizare a limbajului, pentru care logicismul lui Aristotel nu mai este suficient.

Pregătită de scrierile imediat anterioare şi în condiţiile impunerii raţionalismului filozofic, prin Réne Descartes (1596-1650) mai ales, care publică în 1637 *Discours de la méthode*, apare, în 1660, *Grammaire générale et raisonée contenant les fondements de l'art de parler expliqués d'une manière claire et naturelle*, operă însemnată în tentativa

BDD-B33-07 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:48:22 UTC)

de creare a unei teorii generale a limbilor. Autorii ei sînt Claude Lancelot, profesor la Petites Écoles de Port Royal, şi Antoine Arnauld.

Scopul unei gramatici universale este formularea unor principii generale, prin care să se explice şi să se descrie mecanismul intern de funcţionare a limbilor şi cărora să li se supună toate limbile. Necesitatea unei astfel de gramatici o află creatorii ei în chiar funcţiile fundamentale ale limbii; funcţia de comunicare a gîndurilor se poate realiza numai dacă structura gramaticală este o oglindă foarte transparentă a structurii logice a gîndirii; funcţia limbii de reprezentare a gîndirii înseamnă, de fapt, stabilirea unei analogii perfecte între cele două structuri.

Baza teoretică a gramaticii generale o constituie filozofia carteziană a universalităţii gîndirii. Există o organizare logică universală a gîndirii umane care poate fi revelată numai printr-o gramatică universală. Formularea principiilor universale se întemeiază pe cunoaşterea exactă a operaţiilor logice ale spiritului. Rolul gramaticii este tocmai acela de a descoperi sau crea reguli gramaticale conforme regulilor logicii şi, în consecinţă, valabile pentru toate limbile. Modelul îl oferă limbile cele mai evoluate, considerate în epocile lor clasice, în cele trei perioade din evoluţia unei limbi: formarea, apogeul, declinul; în perioada de apogeu ele sînt cel mai aproape de perfecţiune.

Procesul de logicizare a gramaticii se reflectă cel mai bine în descrierea categoriilor lingvistice care se suprapun celor logice. Părţile de vorbire sînt considerate şi definite în funcţie de momentele esenţiale ale gîndirii logice; s*ubstantivele* desemnează *obiecte*, *adjectivele*, *proprietăţi* ale obiectelor; *verbul* a fi desemnează actul de atribuire; celelalte verbe sînt un amalgam între verbul a fi şi un adjectiv; ele arată nu numai acţiunile omului, dar şi judecata lui asupra lucrurilor, afirmarea lor etc.

Paralelismul limbă-gîndire s-ar reflecta mai cu seamă în sintaxă. De aceea, organizarea şi analiza gramaticală trebuie să reproducă întocmai analiza logică, singura în măsură să asigure unitatea gîndirii, prin esenţă indivizibilă. Fiind subiectul şi predicatul definite unul prin celălalt, unitatea de gîndire se menţine nealterată. Propoziţia se confundă în felul acesta cu judecata, iar structura ei internă, cu desfăşurarea

BDD-B33-07 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:48:22 UTC)

procesului de reflectare şi cunoaştere. Aceasta face ca şi o serie de categorii lingvistice determinate de condiţiile specifice ale comunicării să fie puse tot în legătură cu exerciţiul gîndirii logice iar regulile lor de funcţionare şi descriere să fie, de asemeni, universale. Astfel, acordul dintre adjectiv şi numele regent, impus de necesitatea unei claritãţi în exprimare, derivă din faptul că amîndoi termenii se referă la acelaşi obiect din realitate. Odinea cuvintelor este, apoi, copia ordinii de desfăşurare a proceselor gîndirii: subiectul precede predicatul, întrucît mai întîi cunoaştem un obiect şi numai după aceea îi atribuim o însuşire ş.a.m.d.[13]

Orientarea raţionalist-filozofică în teoria gramaticii va domina întreg secolul al XVIII-lea, trecînd şi în următoarele, în ideile despre limbă ale enciclopediştilor, în gramaticile elaborate în diferite ţări ale Europei. Caracterizează *Gramatica românească*, publicată la Sibiu, în 1828, de I. Heliade Rădulescu. Este reînviată de lingvistica modernă; şcoala generativist-transformaţionalistă (reprezentată de doctrina lui Chomsky) consideră că formanţii de bază ai sintaxei trebuie să fie identici pentru toate limbile, întrucît ei reflectă o serie de universalii.

Prin subordonarea absolută a limbii faţă de gîndire, promotorii gramaticii raţionale pierd cel mai adesea din vedere specificul structural şi funcţional al celor două facultăţi esenţial umane, lăsînd în umbră complexitatea raporturilor dintre ele ca şi relaţiile cu realitatea ontologică. Teza universalităţii limbii anulează în mod utopic specificul fiecărei limbi, condiţionat de factori numeroşi şi complecşi. Cînd caracterul specific al limbilor naturale se impune ca o realitate imposibil de ignorat, lingviştii şi filozofii fac proiecte pentru crearea unor limbi artificiale. Un astfel de proiect se întîlneşte la filozoful Leibniz. Articolul *Langue nouvelle* apoi, din *Enciclopedie*, vorbeşte de o limbă normalizată, regularizată. Un proiect de limbă universală propune, în 1795, Convenţiei naţionale franceze, Delormel.

[13] Pentru o cunoaştere mai în adîncime a *Gramaticii de la Port Royal*, vezi Al. Graur, L. Wald, 1977: 45 ş.u.

BDD-B33-07 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:48:22 UTC)

Prin depăşirea cadrului restrîns al gramaticilor empirice, filologice, normative, speculative, închise în limitele unei singure limbi, gramatica raţională reprezintă un salt însemnat în istoria constituirii lingvisticii ca ştiinţă; ea dezvoltă aspectul teoretic şi încercă identificarea unor principii esenţiale, de profunzime, în funcţionarea limbii. Direcţia o va duce mai departe W. von Humboldt (1767-1835), care va scoate lingvistica de sub suveranitatea absolută a logicii, printr-o mai coplexă înţelegere a funcţiei şi structurii limbii: „Limba nu este un simplu mijloc de comunicare ci şi expresia spiritului şi a concepţiei asupra lumii".

*
* *

Etapa a treia în procesul de constituire a lingvisticii se conturează pe deplin la începutul secolului al XIX-lea, cînd sesizarea mai mult sau mai puţin întîmplătoare a unor afinităţi, reale sau superficiale, între limbi se dezvoltă într-o direcţie *comparatistă*. Compararea limbilor, devenind obiect şi metodă, împinge mai departe procesul de autonomizare a cercetării lingvistice. Fenomenul este paralel cu transformarea unor ipoteze genealogiste într-o perspectivă *istorică* a cărei împletire cu cea comparativă devine factor hotărîtor în afirmarea definitivă a lingvisticii ca ştiinţă autonomă, cu un obiect propriu şi cu metode specifice de cercetare.

Observaţii privind asemănări şi deosebiri între limbi, ipoteze despre înrudirea lor s-au făcut încă din Antichitate. Multe din ele au fost accidentale, altele, exterioare, determinate de concepţii religioase sau filozofice, dar peste toate s-a dezvoltat treptat conştiinţa caracterului neîntîmplător atît al asemănărilor, cît şi al deosebirilor.

În filologia hindusă, Pānini observă, mai mult în treacăt, considerîndu-le anomalii, deosebirile dintre sanscrita clasică şi cea vedică. Pe Vararuci, asemănările sesizate îl conduc la ideea descendenţei din sanscrită.

La romani, M. T. Varro observă unele corespondenţe fonetice între latină, greacă şi sabină, corespondenţe care-l duc la concluzii de

BDD-B33-07 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:48:22 UTC)

ordin etimologic; el consideră, cu dreptate, de origine sabină cuvintele latineşti care au în structura expresiei un *l* căruia în greceşte îi corespunde consoana *d*.

În epoca Renaşterii, călătoriile, intensificarea relaţiilor diplomatice, cunoaşterea unui număr mereu mai mare de limbi, dintre cele mai diferite, dezvoltarea tiparului, amplificarea activităţii de traducere şi elaborarea de dicţionare bilingve, plurilingve şi de gramatici au drept consecinţă înmulţirea observaţiilor privind asemănările dintre limbi, alternînd semnalarea constatativă a trăsăturior comune, a afinităţilor, cu dezvoltarea ideii de înrudire.

La începutul secolului al XIV-lea, Dante vorbeşte, în *De vulgari eloquentia*, despre înrudirea dintre italiană, franceză şi spaniolă. Latina era, în concepţia sa, o creaţie a oamenilor de cultură, dezvoltată în baza aceleiaşi limbi (provensala), din care provin cele trei idiomuri, reprezentînd faze alterate ale ei.

Ideea alterării caracterizează şi viziunea cronicarilor români (G. Ureche, în primul rînd), pentru care româna reprezintă o fază coruptă a latinei, în alte forme concepţia va renaşte aproape două secole mai tîrziu.

Poggio Bracciolini (1380-1459) vorbeşte de originea latină a limbilor romanice (inclusiv româna), Francesco Sasetti semnalează o serie de corespondenţe între italiană şi sanscrită: *sas-sei, sapta-sette, deva-dio, sarpa-serpe*. Francezul H. Estienne descrie unele afinităţi între franceză şi greacă: *Traité de la conformité du langage françois avec le grec* (1565), J.J. Scaliger, *Diatribe de Europaeorum linguis* (1599), situează în aceeaşi grupă spaniola, franceza şi italiana. A. de Piza compară siriana veche cu basca. P.F. Giambullari (1495-1555) derivă greşit florentina din etruscă iar pe aceasta din ebraică şi aramaică. Lituanianul Michalon intuieşte înrudirea dintre lituaniană şi latină ş.a.m.d.

Secolul XVIII continuă o serie de idei şi concepţii din secolul anterior mai ales, dar îndreaptă tot mai mult descrierea afinităţilor dintre limbi spre afirmarea înrudirii lor. În acelaşi timp, concepţii religioase fac să circule în continuare ideea ebraicei ca limbă-mamă a tuturor limbilor cunoscute, afirmată mai clar în 1606 de Guichard în *Harmonie*

BDD-B33-07 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:48:22 UTC)

étymologique des langues où se démontre que toutes les langues sont descendues de l'hébraique. Ideea trece şi în *Enciclopedie*.

Filozofia raţionalistă impune mirajul limbilor perfecte, determinînd confruntări cu limbile clasice, greaca, latina. Ramus, de exemplu, îşi propune să demonstreze că descrierea francezei este compatibilă cu categoriile gramaticale ale latinei. Joachim Périon vorbeşte de înrudirea dintre franceză şi limba greacă. G. d'Anvers şi V. Estienne fac să descindă franceza din greacă. Enciclopediştii sînt preocupaţi de reconstrucţia raţională a originii limbilor: J. J. Rousseau, *Discours sur l'origine de l'inegalité* (1755), Adam Smith, *Essai sur la première formation des langues et sur la différence du génie des langues originales et des langues composées*, Leibniz, *Brevis designatio meditationem de originibus gentium ductis potissimum ex indicio linguarum* (1710) etc.

Cunoaşterea mai îndeaproape a limbilor va determina ulterior dezvoltarea unor observaţii mai realiste despre limbi înrudite. Chiar la începutul secolului, în 1702, Job Ludolf vorbeşte despre înrudirea limbilor semitice. În 1710, Lambert Ten Kate subliniază înrudirea dintre gotică şi neerlandeză. În 1784, spaniolul Lorenzo Hervas y Panduro publică la Cesena un *Catalogo delle lingue conosciute a notizie della loro affinitá e diversitá*, prin care se arată încă tributar metodologiei şi unor erori ale secolelor anterioare. Observaţiile nu se mai limitează exclusiv la vocabular. Sînt sesizate asemănări (unele superficiale) la nivelul structurii gramaticale: între limbile clasice şi sanscrită (lordul Monboddo), între greacă, sanscrită, malaeziană şi polineziană (Hervas), între maghiară şi finlandeză (Gyármathi, *Affinitates linguae hungaricae cum linguae fennicae originis grammaticae demonstratae*, 1799). Terenul pentru transformarea comparaţiilor întîmplătoare şi de suprafaţă într-o orientare esenţială în cercetarea limbilor este pregătit. Pe acest teren, apare mai întîi W. Jones, judecător în Calcutta, în India cucerită de englezi, care, într-o comunicare prezentată la Asiatic Society din Calcutta, pe care o întemeiază el însuşi, ajunge la concluzia că asemănările limbii sanscrite cu greaca şi latina nu sînt întîmplătoare; ele

BDD-B33-07 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:48:22 UTC)

se explică prin descinderea lor dintr-un izvor comun, o limbă care nu mai există.

Impulsul decisiv în constituirea *gramaticii comparate* îl va da cunoaşterea limbii sanscrite şi a gramaticii sale. Spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi în primii ani ai secolului următor se alcătuiesc mai multe gramatici sanscrite şi dicţionare. După elaborarea unei astfel de gramatici, *Gramatica sanscridana*, austriacul P. Paulin de Saint-Barthélemy, misionar la Malabar, publică un studiu comparativ: *De antiquitate et affinitate linguae zendicae, sanscridanae et germanicae* (Padova, 1799). Parisul devine acum un important centru de sanscritologie; la Collège de France se formează aproape toţi fondatorii gramaticii comparate: Fr. Schlegel, W. von Humboldt, Fr. Bopp. Primul pare să fie creatorul expresiei *gramatică comparativă*. În 1808 el publică *Über die Sprache und Weisheit der Indier*, construită pe ideea că explicaţia asemănărilor dintre sanscrită, pe de o parte, şi latină, greacă, germană, persană, pe de alta, stă în înrudirea lor genetică. În legătură cu dezvoltarea comparatismului în ştiinţele naturii, el vede în compararea limbilor o cale de pătrundere în genealogia lor.

Personalitate deosebit de complexă, împletind în orizontul său intelectual orientări din secolul al XVIII-lea cu altele din secolul al XIX-lea, preocupări comparatiste cu altele de filozofie a limbajului, W. Von Humboldt se interesează de originea limbilor din perspectiva constituirii unei antropologii comparate şi de structura şi funcţionarea lor, din perspectiva unei teorii generale a limbii. Cunoscător al unui mare număr de limbi, aparţinînd la familii foarte variate (sanscrita, greaca şi latina, chineza, maghiara, limbi semitice şi amerindiene, japoneza, birmana, limba kawi, basca etc.) şi cu o solidă bază filozofică, Humboldt depăşeşte, mai ales prin lucrarea sa, apărută postum: *Über die Kawisprache auf der Insel Jawa* (1836-1840), cadrele etapelor, de altfel, destul de relative, din constituirea lingvisticii ca ştiinţă. El stă alături de Schlegel, Bopp şi J. Grimm în dezvoltarea comparatismului lingvistic, înscriindu-se în acelaşi timp în perspectiva filozofiei limbii.

Pe baza sanscritei, limbă cu o structură deosebit de transparentă, şi a conceptului de rădăcină (descoperit de gramaticii indieni şi făcut

BDD-B33-07 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:48:22 UTC)

cunoscut europenilor prin traducerea gramaticii lui Pānini, realizată între 1815-1840 de către Böhtlingk), Franz Bopp (1791-1867) va orienta compararea limbilor, corelată definitiv cu ideea înrudirii lor, către precizarea obiectului propriu şi a metodei principale de cercetare a lingvisticii. Prin prima lui lucrare, *Über das Konjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen*, *persischen und germanischen Sprache* (Frankfurt a.M., 1816), el se înscrie în istoria cercetării limbii ca principalul fondator al gramaticii comparate şi, implicit, al lingvisticii. În acelaşi timp cu Bopp şi independent de el, danezul Rasmus Rask (1787-1832) dezvoltă gramatica comparativă în afara relațiilor cu sanscrita. În 1818 el publică lucrarea *Undersögelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse* (*Cercetări asupra limbii vechi nordice sau originea limbii islandeze*), elaborată în 1814, în vederea participării la un concurs organizat de Academia daneză de Ştiințe, care a şi premiat-o, de altfel.

Formulînd legile mutației consonantice în germanică (*p* > *f*: *pater* > *fadir*, *g* > *k*: *genos* > *kyn* etc.), Rask adaugă gramaticii comparate o perspectivă istorică. Aceasta va fi ulterior adîncită de J. Grimm (1875-1836) cu *Deutsche Grammatik* (1822-1837) (o conjugare perfectă între studiul comparativ şi evolutiv al unui grup de limbi), A. Schleicher *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* (1866), Fr. Raynouard, *Choix des poésies originales des Troubadours* (1816-1821), Fr. Diez, *Grammatik der romanischen Sprachen*, 3 vol. (1836-1843), Fr. Miklosich, *Grammaire compareé des langues slaves*, 5 vol. (1852-1855), J. K. Zeuss, *Gramatica celtica* (1853), Fr. Bopp, *Vergleichende Zergliederung des Sanskrits und der mit ihm verwandten Sprachen* (1824-31), *Vergleichende Grammatik* (1833-53).

*

* *

Comparatismul şi istoricismul în cercetarea limbilor vor continua să domine cercetarea lingvistică pînă la sfîrşitul secolului, după aceea

BDD-B33-07 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:48:22 UTC)

devenind doar aspecte în abordarea limbii, intrînd şi în sfera de preocupări a neogramaticilor (şcoală lingvistică fondată, în ultimul sfert al veacului, de Brugmann şi Osthoff); G. Curtius publică prima gramatică comparată a limbii greceşti: *Grundzüge der griechischen Etymologie*. Brugmann, intrat în conflict cu el, fondează singur o culegere de studii *de morfologie comparată: Untersuchungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen*. Delbrück va dezvolta sintaxa comparativă: *Einleitung in das Sprachforschung* (1878). La români, primul care a formulat principiile unei gramatici comparative este B. P. Hasdeu, în *Principie de filologia comparativă ario-europeană cuprinzînd grupurile indo-perso-tracic, greco-italo-celtic şi leto-slavo-germanic*, 1875.

Extinderea sferei de cercetări la numeroase grupe de limbi şi la toate nivelele: fonetic, morfologic, sintactic duce treptat la descoperirea şi mai ales la aprofundarea caracterului sistematic atît al funcţionării limbilor, cît şi al evoluţiei lor. Se pregăteşte terenul pentru constituirea lingvisticii generale al cărei obiectiv este tocmai identificarea şi formularea principiilor celor mai generale de funcţionare a limbii. Nu se mai compară limbile nici pentru a descoperi sau demonstra înrudirea dintre ele, nici pentru a se ajunge la originea lor, o limbă eventual ipotetică. Se adînceşte de acum studiul limbilor pentru a descifra secretele funcţionării lor specifice. Procesul se produce în trecerea de la conceperea limbii asemenea unui organism viu la considerarea ei ca sistem. Trecerea o realizează Humboldt, care îl precede pe F. de Saussure, prin elaborarea unei teorii complexe, sistematice despre structura limbii şi mecanismul său de funcţionare în raporturile sale interne, nu numai cu gîndirea, ci cu întreaga viaţă spirituală a omului, şi în raporturile sale externe cu societatea şi cu realitatea ontologică.

Apariţia, în 1916, la Paris, a *Cursului* lui F. de Saussure (1857-1913): *Cours de linguistique generale*, publicat postum de studenţii lui Ch. Bally şi A. Sechehaye în colaborare cu A. Riedlinger, înseamnă pasul hotărîtor în constituirea lingvisticii generale şi, prin aceasta, intrarea în etapa modernă a cercetării limbii. Se formulează la aproape trei secole de la apariţia *Gramaticii de la Port Royal*, dar de pe cu totul

BDD-B33-07 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:48:22 UTC)

alte poziții, o teorie generală a limbii, aplicabilă oricărui idiom şi fără încălcarea specificului acestuia.

Secolul XX este epoca marilor răsturnări în domeniul lingvisticii, multe dintre ele, însă, mai degrabă zgomotoase, ținînd de domeniul metodologiei cercetării mai mult, al concepțiilor filosofice şi lingvistice şi mai puțin de esența obiectului de cercetare şi, în consecință, a ştiinței limbii; profilul acesteia s-a definit în toată complexitatea şi profunzimea sa.

Sigle folosite

ACIL I: *Actes du Xe Congrès International des Linguistes*, vol. I-IV, Bucureşti, 1969-1971
AUB – Analele Universității Bucureşti, 1952
AUT – Analele Universității Timişoara; 1963
Cahiers – Cahiers de linguistique theorique et appliquée, Bucureşti, 1962, ş.a.
BIFR – Buletinul Institutului de Filologie Romînă „Alexandru Philippide", 1934-1945
LR – Limba română, Bucureşti, 1952
SCL – Studii şi cercetări lingvistice, Bucureşti, 1950
TCLP – Travaux du Cercle linguistique de Prague, Prague, 1929, ş.a.

Notă: Pentru aprofundarea problemelor abordate în *Curs*, studenții vor consulta în mod special lucrările înscrise în *Bibliografia generală* sub numerele 11, 13, 17, 18, 19, 20, 26, 30, 32, 43, 49, 49 bis, 50, 91, 93, 103, 106, 108 bis, 111, 112, 113. (În bibliografia ediției curente, titlurile sînt marcate cu asterisc).

BDD-B33-07 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:48:22 UTC)